

САНАА ОЛОХ

ХАҢЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15
КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 115
(8560)

СУБУОТА

2000 СЫЛ
АЛТЫННЫ
7 КҮНЭ

ЧУРАПЧЫ УЛУУХУН ХАҢЫАТА

Соботуопка системата

ҮҮТ ЭРЭЛЛЭЭХ, АНЫ ЭККЭ ҮЛЭЛИЭХХЭ...

Бу күнүргэ редакцияга "Чурапчы" кооператив директоры А.Т.Ноговицын бэйэтини кириэн кэлэн, үлэхамнас туһунан сэлэргэстибит. Онуоха кэпсэтиэх диэтэххэ, киһи сэргии истэр сонун элбэх буолан үөртэ, ону сэргэ, биллэн турар, үлэ инники соруктарын да умнубатыбыт. Бу барыта дьоммут-сэргэбит туһа диин үлэлиэхамсы олоһор улуус соботуопкага тыа хаһаайыстыбаннай кооперативын туһунан буоларынан даһаны, үгүстэр интэриэһиргииллэрэ эрэбил.

— Андрей Тимофеевич, дьэ, сайынны маччирэн ыйдарыттан сабалмааха дуу, үүт-ас туруга хайдах буолла, киһи-төһөнү туттарда, аабыста?

— Быйыл сайын үүткэ бары нэһиликтэр үчүгэйдик үлэлээбиттэрин бэлиэтир тобоостоох. Ол курдук, улаханнарыттан холобурдаатааха, Одоулуун нэһилиэгэ, Чурапчы селиэнньэтэ ааспыт сыллаабыр лаппа элбэти туттардылар. Манан сыллаахтааха уонна бу ыйы саба быраһан эбэр буоллааха, барыта 2970-ча тонна үүт тутуллан астанна. Оттон сыллаабы үүтү тутуу былаана 3049 тонна этэ. Мантан хаалбыт кэмгэ "Мындааһы" уонна "Чыалпара" табаарыстыбалар итиннэ сорох бааһынай хаһаайыстыбалара арыый нэмийэн биэрэн салгы туттардахтарына, ити сыллаабы сорууда туоларыгар эрэлээхпит. Кыһынны ыйдарга тол үтүнэн тутары эмиз көнүллүөхпүт.

Үгүстэр, биллэн турар, үүтү туттары сыаналара, бэрээдэгэ уонна аахсыта интэриэһиргэтэрэ чуолкай. Дьэ, маныаха этэрдээхпит, сонун кэпсирдээхпит диэххэ. Ол манньк. Бу арыях хонуктаабыта республикабыт Үбүн министрствотыттан селиэнньэ сайдыытын киинин специалиһа Л.И. Аммосова биһиги улууска анаан-милэн кэлэн барда, соботуопка туругун билсэтэ, биридиллэн бааһынай хаһаайыстыбаларын салайааччыларын, дьонун-сэргэтин кытта кэпсэттэ. Таарычы бэриллибит кредити туһаныны, кэмигэр төһөнөрүүнү эмиз көрдө-һиттэ. Түмүгүнэн бэрткэ астынна. Ол эбэтэр, кредит сыалынан туһаныллан кэлбитин бэлиэтээтэ итиннэ, саамай кылаабынайа, улууска габаарынай бородууксуйа баарын, оһоһулар кыахтаарын миэстэтигэр көрөн итэһидэ.

Балар түмүктэринэн быйыл баар объект иһинэн бородууксуйаны тутарга кредит бэриллэригэр эрэннэрдэ. Эрдэ үүтү тутууга толору үбүлээһин суобуан, клиентэрибитин кытта сороһун бородууктанан, табаарынан, ГСМ-нан аахсан кэлбиһитин билэбит. Ол быйыл толору үбүлэ-

нибэ диэн буолла. Ити үүткэ. Иккиһинэн, эккэ эмиз кредит бэриллэр буолбута сонун. Салгыы эттэххэ, эһил үүт туттарылар сыаната үрдүүр чинчилэммит. Того диэтэххэ, быйыл республика үрдүнэн үүт былаана туолбат туруктаммат. Оттон ситтэрэн, эһил ким үлэлээбиккэ, төһөнү туттарбытынан үбүлээһини көрөргө суоттаналлар.

— Чэ, ити сүрүннээн, үүткэ тохтоһун буолла. Оттон итэһиэ суох аны эти толоруу былаана, сорууда баар эбэтэр. Бу туһунан киһини сэнээр-дэр тохтоахпыт? Дьон да интэриэһиргиир буолуохтаах.

— Эт туһунан тусла кэпсэтэр хайаан да наадалаах. Бастатан, быйыл эккэ кредит көрүллэр диэн ахтан аһарбытым. Ол кырдык. Үбүлээһин өртүнэн хайа да сыллаабыр хааччыллылаахпыт диэн өссө төгүл тоһоболоон этэбин. Холобур, үгүстэр биллэхтэрэ, эккэ абаанса кэлбитин хайы-үйэ түгэтэ олоһобут.

Эти тутууга быйылгы усулуобуйабыт манньк: киһи буйууна киллэриллэн туттарылар сүөһү этигэр—бастакы категориялаах ынах сүөһү этин 1 киллэтин 55 солк., итинник убаһа этин 57 солк. тутуохпүт: тол эти бастакы категориялаабын туһааннаабынан 50 уонна 52 солк. тутуохпүт. Көстөрүн курдук, сыаналар былырынныгыттан үрдүктэр. Ону таһынан, быйыл абаансанан эрдэлээн төлөөһүнү көрдүбүт, ол эбэтэр, улахан ынааха 5000, тинэһэ 4000 уонна тыһааска 3000 солк. урутаан төлүүбүт. Бу, биллэн турар, хардарыта дуогабардаспыттарга буолара өйдөнөр. Манньк дуогабардаһан төлөбүрүн ыла сылдьар киһи үгүс. Олор сүөһүлэрин быйыл күһүн киһи буйуунага абаан туттарыахтара.

— Эт туһунан кэпсэллэххэ, быйыл сүөһүнү күһүнгү уотуу кооперативынан тэриллэр дуу, того эрэ тыас-уус иһилиһит курдук.

— Тэрийэбит. Былырын да атынны ый 1 күнүттэн уотууга туруорбуппүт. Онон манна онук хойутааһын суох. Ити эрэри быйыл былырынныгыттан уратыбыт диэн, былырын бизс нэһиликтэ сүөһүнү уотар площадкалары тэрийбит буоллахтына, быйыл ити икки сиргэ—Болтоһого уонна Сыланна тэрилэр. Оросуота улахан, бири тэрилтэ холугар ити да сөптөөх таһаас. Онон ити икки нэһиликтэ 100-түү төһөнү уотууга туруоруохпүт итиннэ, эмиз уопутуран диэххэ, наар эдэр сүөһүлэри талыахпыт.

— Эти тутууга тэрээһинигитин уонна былырынныгыттан өссө туох уратылааххытын сийилин соһус чуол-

кайдаабаккын ээ.

— Улуустаабы киһи буйууна сүөһүнү тутарга билигин бэлэм буолла. Онон биридин-иккилин сүөһүнэн тутуу сабалаатыбыт. Оттон сүөһүнү маассабай тутуу алтынны 20 күнүн кэнниттэн буолуоҕа. Ол күнтэн-дьылтан, тоһорууттан чуолкайданыаҕа. Тэрээһинэ эмиз былырынныгытын курдук: нэһиликтэр графигынан кириллэр, техниканан кооператив хаачыйар. Маныаха нэһиликтэр баһылыктара былырынныгы курдук ылсан үлэлэллэлэрин эрийэбит. Холобур, былырын Болтоһо, Кытаанах уонна Холтоһо нэһиликтэриттэн, баһылыктар суолта биэрэн үлэлээннэр, элбэх сүөһү туттарылыбыта. Эмиз ылалы Таагта улууһун Кыһытын кытта быйыл сүөһүнү тутарга дуогабардаһабыт, бу эргин үлэлиһит.

Манна даһатан эттэххэ, эккэ кредит биһиги уопуһуугар олоһуран, быйыл республика бары улуустарыгар бэриллэр буолла. Манан эти хомуйуу, соботуопкалааһын рыногын иһин күрээстэһи улаатар, кэннир чинчилэнэ. Онук даһаны буолуохтаах. Итиннэ "Чурапчы" кооператив бэйэтин өртүттэн эмиз үлэлэһэр. Үүт бородууксуйа тутулууга, астаныта, батарыллыта балачча быһаарылына уонна чуолкай. Эккэ онук элпэки. Бу салаа өссө күүскэ ылсары эрийэр. Кистэл буолбатах, эти туттары ханаала улууска араас. Балалы улуустартан, куорат атын да соботуопкалыыр тэрилтэлэриттэн кэлэн тийээн бары суох буолбатах. Манна бири чуолкайдыр наада. Ол эбэтэр, миэстэбэ ылыллар, оһоһулар бородууксуйа улуус бэйэтин нэһилиэнньэтин хаачыйыага туһулаһахтаах уонна бири итинник үл-харчы таска тахсыта хаарнахтаныахтаах. Ол эргийэн нэһилиэнньэ доһуоттаах буолара ситиһиллэр. Онон бу кооператив эрэ интэриэһэ буолбатах, олоһоохтор барыбыт интэриэһэ. Итинэн бородууксуйаны оһорууну элбэтнэ улуустан сабалаан нэһиликтэр дьаһалтала тустаах сыал-сорук туруорунан үлэлиһилэр. Бу мэкитэ—сылын ахсын социальнай саһаас тирдриллэрэ буолар. Үүткэ сыллаабы былаан туолар кыахтаах диэтибит. Аны эккэ үлэлэһэр наада.

Маныаха кооператив өртүттэн туох кыаллара барыта оһоһула сатыыр. Үлэ тэрээһинэ хайдаһын нэһилиэнньэ да билэр, онуоха үөрэнэ даһаны. Бородууксуйаны туттарааччылар интэриэстэрэ эмиз учуоттанар, истиллэр. Ол курдук, быйыл туттарылар (закупочнай) сыаналары эттибит. Олор барыларыттан

үрдүктэр, онносор Правительство быһыт сыаналарыттан эмиз диэххэ. Того оннугуй? Биһиги туттарылар сыаналары үрдэтибит биричиннэтэ бородууксуйаны астааһыны, киһи көрүнүн элбэтин суотугар оһоһулуна. Ол эбэтэр, ити үлэбит, тэрээһинмит түмүгэ. Иккис өртүнэн, кредити сөптөөхтүк туһаныны, төһөнөрүүнү мэкитэлири итэбэттибит.

Итилэр бары тылга эрэ буолбатахтарын даһастыыр холобуру аһалар тобоостоох. Ол курдук, бу сорутуаабыга "Үбүлүүдээх Саха сирэ" диэн республикатаабы быһастака кыттан "Чурапчы" кооператив бэйэтин бөлөһөр "Продовольствие — 2000" диэн номинацияга бастаата уонна УАЗ автомашинаны ылла. Күрээстэһи олус тыһааһыннаах, үрдүк таһымнаах. Билигин бородууксуйаны аһыыр линиялар, оборудованиелар күннээһи олоһуугар күүскэ өтөн киридилэр. Пакеттаан, атыылырга тупсабайгына онорору, ас көрүнүн элбэтэри үгүстэр баһылаатылар. Ол аны сонун буолбатах. Ити эрэри, үс бөлөххө арааран куоталаһыа: бастакы—куорат уонна промышленнай тэрилтэлэр, иккис—улуус таһымнаахтар, үһүс—нэһиликтэр, селиэнньэлэр, агрофирмалар, коллективнай хаһаайыстыбалар диэннэ, кооператив улуустар бөлөхтөрүгэр бастаата. Быһастака бэйэбит кыахпыттан Сахабыт сиригэр бурдук тардар таастан, иһи сэллэрээтэриттэн сабалаан билинни сана технологиянан аһылык ханнык көрүгэ астанарын барытын көрдөрө сатаатыбыт. Олору чурапчылар биллэлэр.

Түгэнинэн туһанан, бу ситиһиһит улуус бүтүүнүн үлэтин билини буоларын санатар сөп уонна сирдээх. Кооператив учредителлэр—табаары онороччулар эһиги буолабыт. "Чурапчы" кооператива тэрилтэн кэлбит алта сылыгар биригэ үлэлээн, өйдөһөн, өйөһөн кэллэбит, сүһүөһэр туруордубут. Инникитин кооператив кэскилэ өссө кизн. Ол улуус олоһоохторун барыбыт үлэбит түмүгүнэн ситиһилиһэр саарбахтаммат.

Түмүктэр бастакы санааларбар төһөнү. Тыа хаһаайыстыбаннай үлэбитигэр быһаарылаах сайынны маччирэн ыйдарын түмүктэтибит уонна куһаана суох. Аны сылы түмүктүү—эти туттары хампааньыта сабаланыа. Сыллаабы эти туттары былаанын толоруу бары нэһиликтэр тэрээһинэриттэн тутулуутах. Оттон кооператив бу хампааньыга бэлэм, эһигини күүтэбит.

— Андрей Тимофеевич, сийилин кэпсээһин иһин аһааччылар ааттарыттан махтанабыт, инники үлэбитигэр дьонун ситиһини баһарабыт.

Кэпсэттэ С. СМЕРНИКОВА.

Кэрэ зйгэтигэр

БЫЫСТАПКАҒА КЫТЫННЫБЫТ

Саха Республикатын суверенитета 10 сылын туолуугун үөрүүлээхтик бэлитин күннэргэ Обо саас дьарыаһын таһыгар "Олонхон дойдутун маастардара" быыстапка тэриллэн ыктылынна. Онно биһиги улуустан култура управлениетын иһинэн тэриллэн үлэлиир "Ай" студия тэрийинтинэн тобус киһи, ол иһигэр норуот маастардара икстэнньэн А.И.Ноговицына, туосчут М.С.Ноговицына, РФ Художниктарын Союһун чилиэнэ К.К.Колесов, сана тахсан эрэр предпринимателлэр М.В.Федорова (Мугудайтан), Н.А.Васильев (Чурапчытан) бэйэлэрин уус-уран онгоһуктарынан кыттыыны ылан көрөөччүлэр биирзбиллэрин ыллылар. Одьуунтан кирибит Е.Н.Никонова уонна Аржакова о.д.а. нэһиликтэрин кытары кирисэннэр нэһиликтэрин чизгин көмүскээтилэр. Балабан ыйын 29 күнүгэр аччыгыт предпринимательство министерствотын тэрийинтинэн, быыстапка кыттыылаахтарыгар анаан тегүрүк остуол тэриилибитэ. Онно саха омук төрүт културатын чинчийинэн идэтигэн дьарыктанар учунайдар К.Д.Уткин, П.И.Докторов, искусствовед И.А.Поталов итинэн биллиилээх художниктар улуустартан кэлбит маастардарга элбэх субзаниаманы биэрдилэр. Санаа атастаһытыгар билинни уустар үлэлэрингэр өбүгэлэрибит үйэлэри угуордаан илдьэ кэлбит үтүөкэн үгэстэрин, баай ойууларын-мандардарын түмүнэн, анардас атыга эрэ анаан, баллырдаан оноруу элбээбитин бэлиэтээтилэр. Биһиги улууска уран тарбахтаахтары кытары үлэлиир "Ай" студия баарын сэигээрэ иһитилэр, атын улуустарга итинник баара сарбыһыга түбэлэн шаттара согуллан, бабыллыбыттар. Улуустарга үлэлиир норуот маастардарын түмэр соруктаах тэрилибит "Кудай Бахсы" чааһынай буолбутун бэлиэтээтилэр. Түмүккэ, өкөрөн таһаарааччылар интэриэстэрин көмүскүүхтээх Сокуону таһаарар тобус киһилээх комиссия тэрилиннэ. Киһи састаабыгар улуустартан икки маастар, ол иһигэр Намтан В.П.Азарова уонна биһиги улуустан К.К.Колесов киридилэр.

Онон, санаа атастаһылта үлэли-хамсы сүлдээр норуот маастардарыгар үтүө түмүктээх буоларыттан үөрэн-көтөн тарбастылар. Түгүни-нэн туһанан, бу быысталкаба кыттыыны ылан улууспут аатын аатталыт бари маастардарбытыгар, предпринимателлэрбитигэр махтанабыт. Мэниэх тэриллэр дьаһалларга иэнникитин даҕаны көхтөөхтүк кыттар буолуҥ!

Анна ЗАХАРОВА,
студия салайааччыта.

Алтынны ый 1 - 15 күннэригэр кырдыа бастар декадалара.

Амма улуулун Абаатыгар олохтоох Еремеевтар дин быстар дьададны кэргэннэ уонча оҕо төрөөбүтүтэн иккитэ эрэ тыыннаах ордубуттара. Абалара уонна кырдыбас эбэлэрэ характарынан көрбөт этилэр, оттон ийэлэрэ бэрт мөлөхтүк барыгылдьытара. Сэбиэскэй былаас олохтоммутун кэннэ, “уолгутун пансионга үөртэттэрэ биэрин” дин көрдөөбүттэрин, “баар эрэ көрөр-истар киһибитин хайдах биэрэ-хлэтий” — дин дьаоно оскуо-

"Хорсунун ийн" мэтэллэрдээх
1945 снл ахсынньытыгар дойдуту
гар эргиллэн кэлбитэ. Кэргэнэ 1947
сыллаахха өлбүтэ, онон фронтын
саллаат икки ололоох агардас ха-
албыта. Үлэни-хамнаһы хыянар бу-
олан, Уйбаан Көстөкүүнэбис колхоз
үлэтин барытын боруобалаабыта
бастаан сылгыһыттаабыта, фермаба
биргэдүүрдээбитэ, колхуоска
председателлээбитэ.

Олоххо тардыһар сүүнэкии баба
баһыйан, тулааһа хаалбыт оҕоло-

90 ХААРЫГАР ҮКТЭММИТ ЫТЫК КЫРДЫАБАС

лаба биеэрбэтэхтэрэ, онон Уйбаан үөрэммитэбэ. Кэлин, улаатан иһэн, ликбезкэ үөрэнэн кыратык аагар-суруйар буолбута. Уоллара 18 сааһын туолуута бастаан ийэлэрэ, онтон абата өлбүттэрэ. Ити дьыл Уйбаан Көстөкүүнэбис Чураалчы Хайахсытыгар олохоох Герасимовтар динь ыал кыыстарын кэргэн ылбыта. Эдэр ыал биэс сүл бэтэйдэмкээхтик олорубуттара, биир уол оҕоломмуттара. Ийэлэрэ сэллэгинэн аалдыан күн сириттэн күрэммитэ. Оҕотунаан иккиэйэх хаалан баран, Уйбаан эдьинийгэр Соморсунна кэлэн олорубута, колхозка киирбитэ. Олобун иккистээн оностон кэргэнэ-нэн биир кыыс оҕоломмута. 1941 сыллахха атырдыах ыйын 12 күнүгэр ытык изинн төлүү бэбизскэ тутан, Армияга ыңгырыллыбыта. Ленинграды, Прибалтиканы босхолоһунна кыттыбыта. Сэринин Эстонияга түмүктэбитэ. Сэттэ төгүл баайыран, "Бойобвой үтүөлэрин иһин" уонун

рун киһи-хара онортоору олобун үчүстээн түстээн Чураалчы кыыһын Валентина Семеновна Яковлева-ыһын холбоһомунал буолбута. 47 сыл олус иллээхтик ололорбуттара, 5 оболорун, Уйбаан бастакы кэргэ- ниттэн сизин, кыыһын оболоон улаатыннарбыттара. Онно эбии ик- ки тулайдах обону ылан илпиттэрэ. 1967 сыллаахха Чурагын утуулун Диринэр көһөн кэлэн олохсуйбут- тара. Валентина Семеновна өлүөбүтүн Уйбаан Көстөкүүнэбис кыра кыыһыгар Хайахсыкка оло- рор. 21 сиэннээх, 25 хос, 3 хос-хос сиэннэрдээх, сотору 90 сааһын томточу туолар ытык кырдыаба- ска, үлэ уонна сэрии ветераныгар күн сириҥ бары үтүгүн багарыбыт, алгыһын этэбит.

Александра КУЗЬМИНА.

Хайахсыт.

Тыз сирин оскудата – бүгүн

АРЫЛХАЙДЫК КӨСТӨР

Арыылаах орто оскуо-
лата иитэр-үөрэтэр үлэтигэр
саҥа хайыскалары ырытан,
кэнники сылларга валеоло-
гияны киллэрдэ. "Валеоло-
гия" диэн латинскай тыл,
"валео" — "доруобай", "ло-
гос" — "үөрэх, наука" диэн
суолталаах. Ону оскуолаба
киллэрини — обону чэгизн-
чэбдик, доруобайгына
иити төрүттэрин үөрэх-
тээһин ситимигэр инэрин
буолар. "Ово личностын ду-
ховнай сайдымытыгар"
олоһуран үөрэхтээһин
тиһигин валеологизация-
лааһын" диэн эксперимен-
тальнай үлэлэрэ үөрэх ми-
нистерствотын конкурсулар
ситиһиклээхтик кытынна.
Манна 300 программа
көрүллүбүтүтүнэн, бас-
тыгнар ахсааннарыгар ки-
ирсэн үлүс турга тиийбитэ
дабаны элбэти этэр. Мини-
стерство коллегията бу үлэ-
ни сэргээтэ-билирээтэ, ин-
никитин кэскиллээһин ыйда.

Арыылаахтар манньык
үлэү ылсыбыттара мээһэ
буолбатах. Кэнники сыллар-
га ово доруобуйата мөлөөн
иһэр, ордук көрөрүнэн,
сакараһынан мөлтөх, тубер-
кулез палочкалаах ово ахса-
ана элбээн иһэрэ дыксий-
нэрэр. Ол иһин тыа сириг
кыраакый оскуолата бу про-

блеманы бйһаарарга ыл-
сыста. Манна, бастатан ту-
ран, үөрэттилэр предмет-
тергэ залогологической ком-
поненнар кирирэллэр, ик-
киһинэн кылаас таһынан
интер үлэ нөүгө оҕоҕо эг-
хаан, өй-санаа, майгы-сиги-
ли өттүнэн чөл буоларыгар
бэйэтин бэйэтэ салайынар-
сайыннарар, интинэр -
куоланар ситимин үөскэ-
тии, үсүһүнэн, обону кэрэ
нөүгө айылбаттан ылбыт
уонна өбүгдэлэриттэн угум-
наабыт дьобуруун сайынна-
рыы, норуот интер үгэстэр-
рин оскуола интер-үөрэтэр
үлэтигэр туһаныы кирирэл-
лэр. Улууус үрдүнэн баай пе-
дагогической олыттаах,
биллэр-көстөр үлэлээх учу-
таллар үгүстэр. Арыылаах
орто оскуолатыгар улууспут
биир бастын музыкаба учуу-
тала М.П.Демьянова, бил-
лэр уус, үлэ учуутала
Е.И.Барашков, биолог
С.С.Иовлев, физруктар
М.М. Манасытова уонна
Д.И.Полов айымнылаах-
тык үлэлииллэр. Манньык
педагогтардаах буолан,
нэһилиэккэ обону интер-
үөрэтэр үлэни ситимнээһин
(преемственность) ураты
Айэстэни ылар. Олохтоох
уһуйаан сабыздиссэйэ
П.П.Беляева уонна алын

сүлүүх кылаастар методическай холбоонуктарын салайааччыта А.Е.Румянцева былааннаах үлэни тэрийэлэр. Оҕо дорусбуйатын, этин-сиинин сайдыытын көтөн көрөр, чинчийэр үлэ олохтоох балыыһа бырааһа М.А.Попова салалтатынан барар. Социальной педагог С.П.Борисова нэһилиэк уонна оскуола оҕону иитэр үлэлэрин ситимниир.

Арыылаах улуус киинит-
тан тэйиччи сытар кыры
нэһилиэк. Суол-нис, сибээс
мөлтөбө, материальной-фи-
нансовой хааччылланы кы-
рымынча барыта оскуола
үлэтигэр-хамнаһыгар дьай-
ар. Ол эрэн, нэһилиэк оёну
иитиэгэ-үөртитиэгэ үтөө үгэс-
тэрдээх. Быйыл Арыылаах-
ха общественность күүһүнэн
сага начаалынай оскуола
үлэсэ кирирдэ. Мантан
нэһилиэтиннээ өйө-санаата
көтөбуллэн, "ылыстахха,
кыаллар эбит" диэн санаа-
нан кынаттанан, сага спорт-
зал тутуутун сабалаата,
тереппүттэр күүстэринэн
сылаас туалет тутуулар. Ма-
ны таһынан, сайын устата
оскуола капиталнай
өрөмүөнө, начаалынай оску-
ола таһын көбөрдүү, сага
шакетник тутуутун үлэлэрэ
ытылынылар. Нэһили-

эннээ көмөтүнэн оскуолага
подсобнай хаһаайыстыба
тэрилиннэ. Дьэ бу буолар,
оболорбут, дойдубут кэски-
лэ дьэн дьон-сэргэ өрө
күүрэн үлэлээһинэ, нэһили-
эк олохтоохторун сырдык-
ка, үөрэххэ тардыһар үтүө
санааларын кестүүтэ! Ары-
ылаах орто оскуолатын
киик далааһыннаах үлэтин
директор Д.М.Лобанова са-
лайар. Киниэхэ
көмөлөөһөчүлэринэн за-
вучтар А.С.Попова уонна
М.И.Аммосова буолаллар.
Улуус уонна нэһилиэк аныгы
уустук социальной-экономи-
ческой, финансовой ба-
лаһыаннаатыгар оскуола
нитэр-үөрэтэр үлэтин тула
дьон-сэргэ, нэһилиэниинэ
өйүү-санаатын, үлэтин-хам-
наһын тииүү манан дьыала
буолбатах, сыанан-арыынан
аҕаабат. Ордук чуолаан
дьахтар киһиэхэ, ону ол ди-
эбэккэ ылсан, оскуола сай-
дар хайыскатын, суолун-
ниин тобулан биэрбитэ
хайаллаах суол.

Арвилаах орто оскулатын выпускниктарыттан 67%-на үрдүк уонна орто анал үөрэх гэрилтэлэригэр үөрэнэ сылдьаллар. Биллэн туран, үөрэхтэ туттарсыы, кириит түмүктэринэн оскуола иитэр-үөрэтэр үлэтин сы

аналыйр тутах. Ол эрэри, тыа кыра оскуолатыгар үөрэммит оҕо куорат оскуолаларын, гимназиялары, колледжтары бүтэрбит би-ир саастыылаахтарын кыта-ры улахан конкуруска тэннэ анныһан, билиинини ылан, үрдүк үөрэххэ кириитэ олус улахан суолталаах. Аныгы үйбэ төрөппүт оҕото үөрэхтээх киһи буоларыгар баҕарар. Оҕолорун үөрттэ-рэри, үгүстэр кырыы нэһиликтэртэн, улуус ки-нигэр, куоракка, улахан ос-куолалардаах сирдэргэ көһө сатыыллар. Онтон оҕото төрөбүт түөлбэтигэр олорон үөрсэнн үрдүк үөрэххэ кириэр буол-лазына, төрөппүт тоҕо атын дойдуга көһө сатыаай? Онон, кырыы нэһиликтэр-гэ оскуола нэһилиэги түмэр социальнай оруоллаах. Тыа нэһиликтэртэ оскуолалары-нан тыыннанан олоролор, бу сүдү анын хайдах то-лорон иһэрэ Арыылаах ор-то оскуолатын олобор-дьаһаар арылхайдык көстөр.

Николай
СИБИРЯКОВ,
үөрэх управлениетын
инновацияда
специалиһа.

ДЫЭТЭЭБИ ФИЗИОТЕРАПИЯ ИККИ ӨТТӨ

ВРАЧ СУБЭТЭ

Билигин дыз кэргэн медицина сайдарынан эмтэнэ-байэтэ эбэтэр кэргэтэрни көнөрүрүнэн доруобуйатын көнөрүрүнэн нымалары медицинскэй өттүнэн табаткы дызэ-уокка туланара орду. Оттон эмчиттэр туһалаах сыр-датар үөрэтэр медицинада дуулуһан пациеннарытын үтүөрдэн, доруобуйаларын чөлүгэр түһэрэллэрин итэннэ чөл олоххо туһаайылаахтык тутта-халта сыдымы нымаларын баһылыларын ситиһиктээхпит. Урукку "бэйэ эмтэиктэ" табыллыбат дин эмтэиктэ билигин "бэйэ бэйэ көмөтө, бэйэни бэйэ уларыта тутуута, чөлүгэр түһэриниитэ" дин үтүө хайыскалаах айдебуллэрин солбулуун наада. Ды ол иһин, ыарыһах итиннээх сөптөөх туһалаах медицинскэй билигин уонна сатабылы врачтан ылаахтаах уонна ыарыһатан бэйэтэ активнайдык кытыһан уонна дуулуһан үтүөрүөхтээх. Ол үксэ врач (дыз кэргэн араһа) кэтэбиллэн динээз эмтэни түмүгэр буолуохтаах.

Дызэ эмтэниитэ врач анааһынан араас туһалаах эми-тому тэпэ кэлин кэмизэ эмэ суох эмтэни араас нымалар киник тарзанаан эрэллэр. Ол биер көрүнүтүнэн научнай төрүккэ олоһорбут айылбаа баар уонна аппараттар көмөлөрүнэн оноруллар физическэй күүстэри тутуу-физиотерапия буолар. Билигин физиотерапия эмтир практикада күүскэ кириитин сүрүн төрүөттэринэн, биер өттүтүн синтетическэй эмтэри уһунуук уонна контуруола суох тутуу араас төттөрү реакциялар биэрэн, доруобуулаах буорулаах эми көстүүлэри үөскэтэрэ итиннэ атын өттүтүн, сапаттан-сана үрдүк көдүүстээх нымалар, чоһуллубут аппараттар доруобуулаах буортууа суохтара, ордук чугастара (физиологичнайдыра) уонна сыаналара чөлүккэ буолла.

Дызэ уонан эмтэни араас көрүнүтүн тутуохха сөп. Компресстарын, примочкаларын сабалаан, толору хаачылылаах кватираларга дуһтарга, эмтээх ванналарга тийэ туһаныллар. Билигин тыа сиргэр чааһынай бааныыктары туттар буолулар, ону табан тэринээххэ доруобуулаах тутаттан атына суох. Атыга баар буоллаһына, ларфин аллнкацияларын оностуохха, пакеттаах термопрокладкалары, электрогелкалары тутуохха

сөп. Кумабы сылытан баран эбэтэр сылаас күлүм, грелка, оннооһор өтүүгүнэн бэйэ дызэтигэр тынныһыттан куттаммакка угуттаныаха сөп. Аны наада буоллаһына, төттөрүтүн тынны компрей туттан ыарыһы чөлүккээххэ эмиз сөп. Хас биердии киһи массаһы табаткы оностору сатыахтаах. Манна ооһуолаттан сабалаан үөрэтээххэ. Хас биердии балыһаа сытан тахсар киһи, ордук килэр үөрэттиллэ-хтэрин наада. Быстах ыарыһаларга киһи тириитигэр баар биологическай өттүнэн активнай точкалары массахтаан чөлүккээххэ сөп. Ийэтигэр итиннэ ныманан оһолорун тынныһыттан сэрэтэллэригэр туһалаах. Кэлин кэмизэ бэйэни бэйэ массахтанар аппараттара баар буолулар. "Бодроть", "Чародей", "Тонус-3", ВМП-1, ЭМА-2 М курдук вибромассажнай аппараттары табан туһаннааха олус көдүүстээхтэр. Атыга үгүстүк тахсар араас минеральной уулары врач анааһынан курсунан иһиккээ сөп.

Тыһар органнар ыарыһаларыгар эмп кырыпхтардаах салгыны (азрозоли) ээриитин-ингалиция олус туһалаах. Маны дызэ-уокка көнөрү чааньыктан ээриитити таһынан, атыга көстөр паровой ИП-2, катаннай ИК-01, ультразвуковой "Муссон", "Диссоник", "Махольда", "Казар" о.д.а. аппараттарынан туттар табыгастаах. Ингалиция дин дык иһигэр кирдээххэ, элбэх толкуу уонна сатабылы эрэйэр сылай искустса. Ону баһылаабыт врач чачы үрдүк квалификациялаах специалист.

Эмитир уонна сэрэтэр сылынан кун сарданатын араас өттүн таһаарар аппараттары, холобур, инфроуһул сардананы таһаарар Минин лаампатын, Соллокс ОСН-10 остуол лаампатын, "Уголен-2" рефлекторы, "Лун" электрокаминны тутуу тыһырдары кэпэтэн ыарыһы мүлүрүтэр, сүһүрүүнү кыччаттар. УФО 03, 250 Н, Спектр, УФО-Б аппараттар таһаарар ультрофиолетовай сарданалара микробтары өлөрөр уонна киһи ыарыһы утары охсуһар күүстэрин кымныһыллылар. Балары бийик кэни сылаас күнээх дойдубуттар, күтүн уонна кыһын кыра оһолору, хат дыхталлары тыктарарга туһаныаха сөп.

Кэлин кэмизэ көстөр сардана араас көрүнүгэр, кустук

өһнөрүн, тус туһунан арааран эмтэниитэ туттар буолулар, ону көнөрү онорор аппараттар оноруллулар. Өһнөр киһи мейитигэр, атын да органнарыгар араастаан дыйаллар, ону таба туһанан эмтэниитэ туһанар ныма "хромотерапия" дэнэр. Электронеской тоһунан, электромагнитнай сардананан уонна хоһунан эмтэниитэ көрүнүгүс. Араас стационарнай аппараттарынан тустаах физиотерапевтической кабинетага эмтиллэр. Оттон дызэ туттарга анаан портативнай "Дельта 301", "Импульс", "Нейрон-01" аппараттар уонна "Бион-01" биостимулятор, ЭНС-100 электронейростимулятор, "Аксен-1", "Биотонус" электростимулятордар баар буолулар. Биердэ санаахтаах судургу тынан баран, бу ныма техника тын уонна параметрдарын иһиктээн тутуһууну эрэйэр. Онон экспериментээбэххэ эрэн, врач кытары эрдэттэн субэлээн баран туттар ордук. Быйыл быйаһы аахсыс суоттар "Чурапчы" ТХПК үрдүк күүрүлээх уларыта турар тоһунан эмитир "Ультратон-2 ИИТ" аппараттар адалан киһи-инньэ атылаах. Киһи нымарба, тири, мурун, кулгаах, тинс араас ыарыһаларын уонна сүһүрүүлэри утары туттулар тэпэ рефлексотерапия, косметология туһалыыр. Онон анала кэпэтин быйыһынан, специалистан субэлээн эрэ баран туһанар көдүүстээх буолуо.

Киһи этигэр-скинигэр синигэр сөптөөх частоталаах дорбоонунан дыйар "Витафон" аппаратагы үгүстэр биллэр, атылаһан тутталлар. Улахан куттала суох чуолкай методикалаах аппарат чачы даһаны элбэх ыарыһа туһалыыр.

Уларыһат уонна намыһах частоталаах уларыһат магнитнай хоһунан дыйыы билыр билырыттан кистэлэниэх наука быйыһынан биллэр. Кэлин кэмизэ магнитынан эмтэни дыйар өртү үөрэттиллэн кинээх интэрээс үрдэтэ. Дызэ туттарга анаан уларыһат магниттаах магнитофердар, клипсылар, бөһөхтөр, курдар ону сэрэ намыһах частоталаах МАГ-30-4 уонна АМТ-01 "Магнитер" дин аппараттар бааллар. Кинилэр ордук хаан эргирэ кэһиллээх нымарба, сүрэх- тыһы ыарыһаларыгар, оһол содуларыгар мөлөөбүт туруктаахтарга

уонна сааһырбыт дьонго сэрэхчииһинэ суох туттуллулар. Сарсыада ахсын телеэзеринан "150 ыарыһы ылан кэһиһиһин" рекламаланар каантовай терапия "Витаэз" дин 10 тн. солхубай сыаналаах аппаратын сана үйэ медицинатын көстүүтүнэн аараллар. Бийиги быйыл сааскыттан манньык аппараттанамыт сүүрбөччэ киһикээ туһалаатыбыт.

Дыз итиннэ, дызэти физиотерапия үгүс үчүгэй өртүтээдэх. Ол курдук, тынныга-куйааска, силбиокс-самырга балыһаа хаста эмтэтиһтэн уомарттаан сардоомокуун, тоһомокуу-хаппакуун, Сорох процедуратын кизэ утуһун итиннэ ылан барангынан түһүн толору сыһыанаһын, баадыһыт киһи суука иһинэн бэйэтин организмни активнаһыгар сөп түбэһиннэрэн процедураны ылар. Бэйэ-бэйэ кемелөөһөр өһө-санаата итин курдук сыһыа иһиллэр. Ол эрээрин, тыа сиргэр хааччах олус элбэх. Кини-ээн иһиллэр, иһи-тынны уулаах толору хааччылыһаах дьон дин улууслут да киһигэр суох. Ол ууһан, сылаһынан эмтэни курдук нымалары атахтыыр, атын да процедуралары ыларга кыаһы биэрбэт. Медицинскэй институтка физиотерапия үөрэтин таһыма намыһах. Дыһигинэн, хас биердии специалист бэйэтин кэпэтин иһинэн маһна толору бэлэмнээх буолуохтаах. Оттон иһиллээххэ кизэ араһата физиотерапия туһунан сүрдээх судургу уонна быстах айдебуллээх. Быйа тутан, "уотунан эмтэниитэ", эбэтэр "сылаһынан эмтэниитэ, тынны-ыһа млар сныһтарылаах" дин айдебул күүскэ баһыйар.

Киһи организм бэйэтин бэйэтэ салайынар уонна көмүскэнэр уустук система. Ылары сабалаһа даһаны, киникээ утарыһаар күүстэр тутта түмүллэллэр. Бийиги онорор процедураларыт бу күүстэри улаатыннарарга туһуланаллар. Хас биердии көрүнүгүс туһунан үтүөрдэр дыйыһылаах. Биердэ ыарыһы мүлүрүтэр, атына сүһүрүүнү намтатар, үсүһэ-ыарыһы көбүтэр микробу өлөрөр, төрдүһэ хаан эргирин туспарар у.д.а. Ханьык баһарар киһи, ордук араһа ыарыһаахтар биер-иһи процедуралар түргэниһ үтүөс охсуохтарын баһараллар. Ол иһин, ситэ эмтэниэххэ эрэн, "ханнык баһарар ыарыһы тутта

ылан кэһиһиһин" дин реклама-маланар араас "эмчиттэргэ" дуулуһаллар. Хомойуох иһин, ону көнөрү баар буолуун табыллыбат, онуку аппарат да суох, айылла-киһи, айыллара да саарбах. Аһардас рекламада эрэнэн эмтэнэр кутталлаах даһаны.

Физиотерапияны туттуу көрдөнүлэр ирдэбиллээдэх. Бастатан туран, эмтэниһи ыарыһын диагноһа чуолкайдык баһаарылыһыт буолуохтаах. Иккиннэн, киһи сааһынан, өйүнэн-санаатынан, психологиятынан, уопсай туруһунан тус уратыларга хайаан да учуоттаныахтаах. Ол түмүгэр, врач анааһынан уонна кэтэ-эн көрүүтүнэн сөп түбэһэр эмтэни көрүнэ, нымата баһаарылыһаахтаах. Ылары киһи ахсын араастаан баар. Арыт күүскэ ылар, арыт сыһыа уһунуук эрэйдиһ. Ону көрөн эмтэни нымата, параметрдар курс кэмизэр уларыһан сөп. Ити курдук ыарыһа диагноһыттан итиннэ майгыһыттан тутулуһтан, эмтэни курсунан-хас да ахсааннаах процедураһан баар. Ылары арыт биер курска бэримкэт, очотугар тохтуу түһэн баран киһик, наада буоллаһына үһүс да төхтүрүү оноруллар. Эмчиккэ, эмтэнэр нымада эрэнэн, дууһаны ууран эмтэнэр буолулаах, көдүүһэ улахан. Эмтэнэр кэмизэ сөптөөх аһылык, режим тутуһулуһуохтаах. Сүүрээ-хаһа сылдаһан, үлэ-хамнас быйыһыгар эмтэни туһата кыра. Физиотерапия үксүгэр кэли эмтэни сөрбөтө буолар уонна пациент доруобуйатын чөлүгэр түһэрнэ туһаайылар.

Онон, эмиз да судургу эрэр — уустук курдук, эмиз да улахан куттала суох эрэр — сэрэхтээх, элбэх ордуктаах — биер очо итэрээтээх, сүрдээх табыгастаах эрэр, олох-дахха туругутаһан улахан тутулаах, үксэ-аска экономиялаах эрэр ботучу соһус сыаналаах аппараттардаах, үгүс ыарыһа кемелөөх эрэр — ланаһа буолбатах, кэһи-сайда турар дызэти физиотерапия бэйэ-бэйэ кемелөөһөр, бэйэни-бэйэ чөлүгэр түһэрэр туһалаах ныма.

Афанасий ПЕРМЯКОВ,
врач физио-
рефлексотерапевт.

Сорсуннаах булчут этэ

Болугур нэһилиэтин биер байаһаах булчута Илья Иванович Николаев армияда бастакы хомуурга ынырыллыбыта. Москва оборонатыгар кыттан сэрби бүтүн иннинэ дойдутугар төһөн кэлбит. 1950 сылга дээрн Нуотара эһэр булаабыта. Илья Иванович өссө ханна сылдаһан, хайдах сэриллэспитин туһунан сийилии ыйыталаһпакка хаалбыппын, онон кинини сорсуннаах булчут быйыһынан үчүгэйдик билэрбин сүрүйүүхпүн баһарбын.

Нуотараттан киһирэн баран, Илья нэһилиэк ус колхуоһа холбоһон Димитров аатынан биер колхуос буолан, кинээ Бэс бөһүөлгэр тэриллэн, онно тутууга үлэлээбитэ. Кыһынын түүлээхтирээ. Бу кэмизэргэ кэргэнэ ыалдаһан өлбүтэ. Онон огдоһо хаалан баран, 1957 сыллааха икки уол оһолоох, сүрдээх холку, айыһас майгыһнаах доһунчаах хайаһыканы М. Н. Смирниковаһы кэргэннылбыта.

Мария Николаевна бочуоттаах сынныланна тахсар дээр наар ыаньыкстынан үлээбитэ. Кэлин кэмизэргэ тинээлээри тутан баран, төрөтөн, үөрэтэн, үчүгэй ыһар ыһах онортоон баран, атын маньыксыттарга биэрэр. Онуку ныма очолорго соһохка үөскүү сылдыһыта. Илья Иванович кыһынын ыһаах тэлэһинэн булууга, күндү түүлээһи уһаты-туора туттары улахан айыһынан аһара, "былаан туолуохтаах" диир. Киһи туту булаабытын үүтэһин өһүөтүгэр, истэнэтигэр сурууһан иһэр эбит этэ. Үгүс түгүнэртэн бири өйдөөн хаалбытын.

Бэдэр мэнээгэр бэдэрэ туһаһаабыт. Онтукатын сарсыһагар кэрийбит. Суол элбэх эбит, ол эрээри биер обургу бэдэр туһаны соһон илдьэ барбыт. Суоллаан биер улахан соһус тиникэ тийбит, бэдэрэ улахан тинт аллаһа мутугар чэнкээһи маһыттан иннэн, мутугу нөһүө

түһэн ыйанан өлбүт. Онтон тинт үөһэ өттүн хантаһан көрбүтэ, түөрт бэдэр оһолор бэйэ-бэйэлэригэр мизгэрэ холбоһуудуу тэһини кыһыран баран, кыһылаһан оһоллоор эбит. Ону тозоватынан тэһиһи ыһылаан ылбыт. Дыз бу курдук, биес бэдэр биердэ чаас анаарын иһигэр булуугу. Бөрө мэнээгэр биер дьаатынан түөрт бөрөнү өлөрбүтүн кэпсирээ. Дыз, ууруллубут дьааты бастаан биер бөрө сиһи, хотуолуур, ону киһи кэлэн сиһи, онтон үһүс, төрдүс кэлэн сиһилэр. Уһугар тиннэн бары өлбүтэр.

Илья Иванович бэргэн ыһаачы этэ. Биер дьыл Үрэх төрдө дин сиргэ дуһаах оһолор кустуу бардыбыт. Күһүн этэ. Киһи тозовкалаах, мин саа ыллым. "Того улахан сааһын ылбаты?" — диибин.

— "Ээ, бу да сөп буолуо" — киһим холку.

Тураһа киһирэн кэрийэ хаамтыбыт. Киһим аттыгтан биер кус көтөн тилигирээм

таһыста, балайда тэһитин кэһкэ тозовка тыһаата, ону кытта даһаспыһынан куспут умса хоруйан ууга "пал" гына түстэ. Сүрдээһин соһуйдум. Көтөн иһэр күһү биер ыһыһынан түһэрин манан арай дьыла буолбатах. Онтон аны 150-ча мизгэрлээх сиргэ биер кус кыһыла сылдыһарын халтаһта. Мин салыһым "кэһи, кустары хомуйдааха табыллыһаһы" дин ол дьарыкка бардым.

Биердэ улаханньык астынан оһолорон, уһу-угары сүүрэн иһэр эһни сүүскэ ытан өлөрбүтүн кэпсээбитэ.

— Үрэх сийгэр өттүгэр үрэн ар-бур бөһөнү түһэрдиһэр. Сн балайда моргуустулар, онтон "сир ныһилиһи" көбүс тыһаһан-ынчыктаан, түү хааһы бирахпыт курдук эһ ойуоккалаан ахан иһэр эбит. Эмискэ саам-иниһар буола түстэ, эһ мизкэ уон икки хаамы кэригэ чугаһаабытын кэһкэ, сүүһүн көрөн баран, чымбыһынан тардан кэһитим. Биз хаамыһаах сиргэ төбөгүн оройунан хойуостанан кэлэн оһуһна. Дыз ол кэ-

нигэн уһуоһум халыр босхо барытын, уолуйбуллуһу-соһуйбуллуһу билбитим. Кэлин уоскуйан тутан-хабан көрбүтүм, олус эмиз эбит этэ.

Илья Иванович сүрдээх ыраас туттунуулаах уус этэ, маһы бэркэ суорара. "Ылдыһаа суорбут маһа дуу" — дин буолара. Ити курдук, туту барыһын кизэн-тоһон, олус хааччыһылаахтык онороро. От оһуһаһына хадь-ымала мэккитигэр үргээбит курдук буолара. Дыз манньык киһи 1980 сыл күһүнүгэр булуу сылдаһан эмискэ маһ төһөрүн курдук, булаабыт-үөскэ-эбит ыһардыттан тэһити. Ол дьыл кинилэр Чурапын сэлэ-эннээтигэр көһөн тахсыһытара.

Улуу булчут билигин суох. Арай хаампыт-сизэбит булаабыт үрэхтигэр кинини суохтаһан, аһы үөрэммит хара суордар үөһэһин чыһыаа кылаһан аһаллар...

Афанасий ЕФИМОВ.

Мындааһайы.

